

Katona Csaba

A KRÁTER MÉLYE.

A KIEGYEZÉS HATÁSA A FÜREDI FÜRDŐRE

In memoriam Lichtneckert András

A kiegyezés százötvenedik évfordulóján logikus módon, már-már tolakodóan kínálja magát a téma: milyen hatással volt e nagyszabású politikai aktus a füredi fürdőre? A válasz csalódást keltő. Az adott évben, 1867-ben jószerivel semmilyennel. Ez azonban, némileg alaposabban átgondolva a feltett kérdést, nem meglepő. A kiegyezés egy rendkívül összetett és bonyolult folyamatsor volt, amelyet nem lehet egyetlen konkrét dátumhoz kötni, sőt igazság szerint helyesebb volna kiegyezéseknek nevezni. A látványos ceremóniák (pl. 1867. június 8-a, Ferenc József megkoronázása) csupán szimbolikusan fejezték ki a történések lényegét, de valójában dátum szerint sem csak egyetlen esztendőhöz köthető változások soráról beszélünk, amely különféle szinteken meghozott döntések, megegyezések, és ugyancsak eltérő szinteken a gyakorlatba átültetett cselekmények, reflexiók és interakciók roppant sűrű szövedékeként írható le. Dinamikája csakis így, az évekre elhúzódó folyamatot a maga teljességében fürkészve ragadható meg, az összefüggések keresésére, az okokra és okozatokra koncentrálva. Ezzel szemben egyetlen dátum vizsgálata, bármennyire is kínálja magát ez a kerek évforduló révén, megfosztja ettől a lehetőségtől a kutatót, és arra kárhooztatja, hogy statikus képet, egyszeri pillanatfelvételt vizsgáljon. További problémát okoz, hogy ha állítunk vizsgálódásunk fókuszán és nem országos, hanem helyi léptéket alkalmazunk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a nagy köztörténeti cezúrák nem feltétlen hatnak olyan erővel helyben azonnal, mint más, az adott település életét meghatározó esetleges tényezők. A hazai történetírásban pedig az elsődlegesen a politika- és eseménytörténetre koncentrááló kutatási csapásirányok korábbi dominanciája miatt a témától függetlenül szinte mindig politikai korszakhatárok mentén folyik egy-egy téma feltárása. Ekképpen ha azt akarjuk vizsgálni, hogy a füredi fürdő életét a kiegyezés miként befolyásolta, akkor vagy beérjük egy, az adott évet részletesen szemrevételező, de az eredményt tekintve óhatatlanul csalódást okozó, sőt valójában értelmetlen kérdés felvetésével, vagy ehelyett a helyben ható tényezők valós szerepét vizsgáljuk az adott időszakban, ezen felül pedig azt próbáljuk felmérni, hogy a kiegyezés folyamata hosszabb távon miképp formálta Füredet? Bár a rendelkezésre álló terjedelem roppant szűkre szabott, e sorok írója utóbbira tesz vázlatosan kísérletet. Valahogy úgy, ahogy Kövér György néhány évvel ezelőtt megjelent, *A tiszaeszlári dráma* című, de éppen hogy a szűkebb keresztmetszet alkalmazásával a nagy egész túpontos vizsgálatát célzó, roppant jelentőségű társadalomtörténeti kötetében írja: „... először a kráter pereméről mértük fel a terepet, majd az elszántakkal aláereszkedtünk a mélybe, hogy újabb és újabb

rétegeket tárjunk fel a társadalmi szerkezetből. [...] Amikor az ember úgy érezte odalenn, hogy már nincs semmi felfedeznivalója, nem maradt más, mint ismét felkapaszkodni a kráter másik oldalán a peremre, ahol még egyszer, tágasabb perspektívából megszemlélhettük az anyaggyűjtés eredményeképp magunkkal cipelt »leleteket«. Ha innen tárul szemünk elé a panoráma, a megye, az ország, s még azon is túl a világ egy szelete, újabb, végső kérdések is megfogalmazódnak.”¹ Füred ezúttal a kráter mélye, innen nézünk szét.

Hogy a politika adott helyzetben mennyire csekély befolyással bírt egy üzem működésére (márpedig a füredi fürdőt annak kell tekintenünk), arra ékes példát hoz Écsy László (1807–1895), a füredi Savanyúvíz fürdőjét több mint fél évszázadig fürdőigazgatóként szolgáló hivatalnok² egy naplóbejegyzése: „Reggeli 9 órakor Kempen öexcellenciája érkezett, 1 óráig mulattatott.”³ Écsy 1851. augusztus 13-án, a világosi fegyverletétel kerek évfordulóján vetette papírra a fentieket. Akiről pedig írt, az nem más, mint Franz Kempen von Fichtenstamm (1793–1863), a többek között gróf Batthyány Lajos (1807–1849) miniszterelnök kivégzésében fontos szerepet játszó, az abszolutizmus idején a csendőrség vezetői posztját is betöltő politikus. A dátum és Kempen személye a forradalom és szabadságharc iránti teljes érdektelenséget jelzi, tágabb értelmezési keretek között apolitikus magatartást sejtet. Écsy személyiségét ismerve, a megállapítás helytálló: a precíz hivatalnokember számára 1848–1849 nem a szabadságért vívott heroikus küzdelem volt, hanem a káosz maga, amikor tort ül a zabolátlan káosz a kiszámítható rend felett. A fürdő vezetősége pedig vélhetően osztotta ezt az álláspontot. A forradalom és szabadságharc utáni években arra törekedtek, hogy a Savanyúvíz megszokott működését visszaállítsák, rendjét fenntartsák, vendégeik számára biztosítsák a nyugodt gyógyulást és kikapcsolódást. Amikor például Noszlopy Gáspár (1820–1853) somogyi kormánybiztos, értesülve a világosi fegyverletételről, Füreden rejtette el kormánybiztosi iratait, azt a Horváth-ház felügyelője, Alfonso Ferenc (Écsy László apósa) lelte meg 1850 júliusában. Ő pedig azokat tétovázás nélkül juttatta el Bogyay Miklós szolgabírónak, akitől aztán Csorba Edvárd császári–királyi főbíró vette át a dokumentumokat.⁴ Mindez azt példázza szemléletesen, hogy a fent említett, a politikával szemben kellő távolságot tartó hozzáállás alapvetően jellemezte a fürdőt, legalábbis részben. Amikor ugyanis 1852-ben (majd pedig 1857-ben ismét) Ferenc József ellátogatott a fürdőre, akkor őt látványos külsőségek között fogadták, megtiszteltetésnek tekintve, hogy az uralkodó megjelenik Füreden. Ez azonban az ország királyának a köszöntése volt, s ezáltal, ha úgy tetszik, a de facto fennálló „mainstream” közállapotok elfogadásának demonstrálása. Annak cáfolatába, hogy az Anna-bálok ezekben az években az abszolutizmus elleni hazafias, sírva vigadó tüntetések lettek volna, itt és most bele sem szeretnék kezdeni a helyhiány miatt, csupán arra szorítkozom, hogy megkérem az olvasót, ne kételkedjen ebben.⁵

1 KÖVÉR György: *A tiszzaeszlári dráma*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 705. p.

2 Személyére nézve: KATONA Csaba: *A füredi Savanyúvíz az 1850-es években – egy szürke hivatalnok izgalmas naplója a Bach-korszakból (1850–1852, 1856)*. In: Turul, LXXXVII. évf. (2014) 2. sz. 55–62. pp.; *A füredi polgár. Écsy László fürdőigazgató, 1807–1895*. A bev. tanulmányt írta, összeáll. és szerk. LICHTNECKERT András. Magánkiadás, Balatonfüred, 2017. (LA Könyvtár, 16.).

3 KATONA Csaba: *A füredi Savanyúvíz...*, i. m. 59. p.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. Einreichungs Protokoll, 1850. No. 1824.

5 Anna-bálokra nézve: ELEK Miklós: *Az első füredi Anna-bál. Szentgyörgyi Horváth Krisztina legendája*. Nők a Balatonért Egyesület, Balatonfüred, 2006; KATONA Csaba: *Adatok a füredi Anna-bálok történetéhez*.

Balatonfüred fürdője ezekben az években nem esett át komolyabb fejlesztéseken, pedig azok jó ideje elvárhatóak lettek volna. De ennek okai elsődlegesen nem a politikai viszonyok alakulásában, hanem a tulajdonos bencés rend vezetőségének személyi összetételében keresendő.⁶ Kósa László egyenesen úgy fogalmazott, hogy az átalakítások akkor kezdődtek, „amikor mind a főapáti, mind a tihanyi apátsági székbe vállalkozó szellemű papok kerültek.”⁷ Tény, hogy a fejlesztés folyamata Bresztyenszky Béla (1786–1851) 1838-tól datálható tihanyi apátsága idején – „Mindent mozgásba hozott, mi az intézet csinosbulására befolyással lehet.”⁸ – méltatta őt Jalsovics Aladár (1833–1897) – megindult ugyan, ám még mielőtt az új apát által szorgalmazott újítások valóban kibontakozhattak volna, halálát követően a megújulás folyamata lendületet veszített. Az ezt követő újabb ütemes fellendülés kezdete pedig az 1865. évhez köthető, amikor a tihanyi apáti széket Simon Zsigmond (1814–1891) foglalta el (1850-től 1865-ig üresedés volt a tihanyi apátság élén), a pannonthalmi főapát pedig ugyanebben az évben a minden tekintetben konzervatív Rimely Mihály (1783–1865) helyett az a Kruesz Krizosztom⁹ (1819–1885) lett, aki érzékelve az új idők szavát, kiemelt figyelmet fordított Füred fejlesztésére. Jalsovics Aladárt idézve: „Ugyanazén évben (1865) [...] neveztetett ki a pannonthalmi fő apátságra Dr. Kruesz Krizosztom úr, ki fürdőhelyünk emelkedését s virágzását szívén hordva, magas befolyását, mint a szerzet főpapja, a tihanyi apát úrral karöltve áldásosan érvényesíti.”¹⁰

Simon hivatalba lépéséig Tihanyban Krisztián Pius (1801–1863) adminisztrátor határozta meg a fő csapásirányokat 1851-től. Hogy személyisége milyen súllyal nyomta rá a bélyeget mindenre, azt mutatja, hogy – a későbbi értékelésekkel ellentétben – Orzovenszky Károly¹¹ (1815–1876) fürdőorvos épp az ő halálának évében kiadott kötetében méltatta: „Krisztián Pius mint a tihanyi uradalom kormányzója vette át a fürdőhely igazgatását, ki is a gyógyfürdő ügyeinek kezelésében oly erélyt fejtett ki, hogy joggal el lehet mondani, miszerint a fürdő csak ő alatta kezdé egy valódi gyógyhely jellegét magára ölteni.”¹²

Ezzel szemben a tragikus módon – füstmérgezésben – elhunyt Krisztián utódja, Kopeczky Vidor (1814–1885) teljesen más valós viszonyokkal találkozott és szívós, ám

In: UÓ: *Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából*. Szerk. KATONA Csaba – TÓBIÁS Krisztián. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2014 (A Balatonfüred Városért Közalapítvány Kiadványai 71.) 159–163. pp.

6 Az 1860-as és 1870-es évek fejlesztéseire nézve: KATONA Csaba: *Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez*. In: Századok, CXXXVI. évf. (2002) 6. 1423–1454. pp.

7 KÓSA László: *Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a XX. század elejéig*. In: *Európa híres kertje*. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes – KÓSA László. Orpheusz Kiadó, Budapest, 1993. 217. p.

8 JALSOVICS Aladár: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva*. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest, 1878. 25. Újra kiadva az LA Könyvtár 7. köteteként 2008-ban.

9 Életére és működésére nézve részletesebben: SÓLYMOS László Szilveszter – VÁRSZEGI Imre Asztrik: *Pannonthalmi főapátok. 1. Kruesz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950)*. METEM, Budapest, 1990 (METEM-könyvek, 2.).

10 JALSOVICS Aladár: *i. m.* 47. p.

11 Rá nézve legújabban: *Orzovenszky Károly balatonfüredi fürdőorvos idejében, 1815–1876*. A bev. tanulmányt írta, összeáll. és szerk. LICHTNECKERT András. Magánkiadás, Balatonfüred, 2016. (LA Könyvtár 14).

12 ORZOVENSZKY Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása. A helyi viszonyok, a fürdő története, gyógyhatása és a gyógyeljárás ismertetése*. Lampel Róbert, Pest, 1863. 63–64. pp.

keserves munkával igyekezett az elődje tékozlása nyomán kialakult gazdasági válságból kiutat lelteni. A helyzet súlyos voltát szemlélteti, hogy Kopeczky milyen érces hangon fogalmazott 1865-ben: az apátság „ezen megerőlt állapotában magát fönn nem tarthatja”.¹³

Kruesz pannonhalmi főapátsága és Simon tihanyi apátsága idején viszont végre sor került a füredi fürdőtelep arculatát máig meghatározó legjelentősebb átalakításokra is. „Simon Zsigmond apát [...] nem kímél semmi áldozatot, hogy Füredet az első rendű európai fürdők színvonalára emelje. [...] Simon Zsigmond Balatonfüred újjáteremtőjének méltán nevezhető, mert ő kezdte meg azt a korszakot, ahol a modern európai fürdők sorában méltán foglalhat helyet.”¹⁴ – hangoztatta a Füredről nyaranta több évtizeden át tudósító kaposvári újságíró, Roboz István (1826–1916). Ha Jalsovicznak mint bencés szerzetesnek fel is róható az elfogultság vádja, Roboznak bizonyíték nem.

A fejlesztések és építkezések sikeréhez járult hozzá egy szerencsés tényező. Mégpedig az, hogy – áttételesen bár, de – 1861-től a Szántódot is érintő vonat révén Füred bekapcsolódott a mind élénkebbé váló vasúti vérkeringésbe. A déli vasút forgalma 1861. április 1-jén indult meg Budáról, a Balaton déli partján érintette Szántódot, Boglárt, Szentgyörgyöt.¹⁵ Ezeken a helyeken indóházak épültek.¹⁶ Füred szempontjából ezek közül eleinte Szántódnak volt kiemelt jelentősége. Itt a kikötőben hosszú, fából építetett híd vezetett a Balatonhoz, ahonnan azok az utasok, akik Füredre szándékoztak menni, csónakkal a tó egyetlen gőzhajóját, a Kisfaludyt közelítették meg. A vasút jelentőségét a balatonfüredi fürdőbizottság tisztán felmérte, hiszen 1861. szeptember 12-én kelt jegyzőkönyvükben épp ők rögzítették az alábbiakat: „Minthogy a szántódi vasúti állomásnál Füred és a vasút között a balatoni közlekedést legcélszerűbben eszközli a Kisfaludy gőzös, felkéretik a tekintetes tihanyi uradalom, a gőzhajó- és vasúttársaság a szántódi vasúti állomásnál egy alkalmas híd létrehozására.”¹⁷ E fent említett híd elkészültétől a Kisfaludy kompként szolgálta utasait Szántód és Füred között.¹⁸ Vagyis Szántód ilyen értelemben „Füred vasútállomása” lett, majd szerepét idővel Siófok vette át.

Pár évvel később, 1866-ban indult meg a polgári fürdőtelep kiépülése. Ezt megelőzően nyaralók, villák építésére, engedély híján, nem volt lehetősége senkinek. Az uralkodó 1866 nyarán járult hozzá mintegy 11 holdnyi terület kihalásához házhelyek céljára.¹⁹ Egészen eddig még Écsy sem kapott engedélyt villa építésére, ezt követően viszont más

13 SÖRÖS Pongrác: *A Tihanyi Apátság története. Második korszak. Tihany mint főkapátság. 1701-től napjainkig*. Budapest, 1911. (A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története 11.) 290. p.

14 *Balatonfüredről R. I.* In: Vasárnapi Ujság, XXV, évf. (1878) 31. sz. 205. p.

15 A füredi vasútra nézve legújabbán: KATONA Csaba: *Utazás Füredre*. In: *Via Sancti Martini. Szent Márton útjai térben és időben*. Szerk. TÓTH Ferenc – ZÁGORHIDI CZIHÁNY Balázs. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 295–307. pp.

16 LUKÁCS Károly: *Siófok fürdő fejlődése (1863–1943)*. Egyetemi Nyomda, Siófok, 1946. (Siófoki füzetek 1.) 1–2. pp.

17 LICHETNECKERT András: *A balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1855–1917*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2010. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 58.) 57. p.

18 KANYAR József: *A dél-balatoni fürdőkultúra kialakulása*. In: *História V. évf. (1983) 3. sz. 23–25. pp.*; ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig*. Városi Tanács, Veszprém, 1988. 396. p.

19 SZÜCSNÉ MEZEI Mária: *Balatonfüred polgári építkezései*. In: *Műemlékvédelem, XXX. évf. (1986) 4. sz. 296. p.*

volt a helyzet, például Jókai Mór (1825–1904) is ekkor vett telket (az ún. 23. sz. házhelyet) 544 osztrák értékű forintért.²⁰

Ráadásul 1866-ban fejeződött be a mai Tagore sétány elődjét kialakító munka, amely 1865-ben vette kezdetét: „A Balaton lecsapolása által nyert terület 1865–1866-ban derűs sétánnyá alakítottatott, [...] a vendégek legkedvesebb sétahelye, különösen az esti órákban.”²¹ A sétányt a Zalában különösen népszerű Deák Ferencről nevezték el, amely cselekedetnek kétségkívül volt politikai üzenete.²² Alig tíz év múlva újabb területeket kellett házhelyeknek biztosítani, így jött létre több, a falut és a fürdőtelepet összekötő utca 1877-ben. Emellett új hidegfürdő is épült, 1866-tól 1877-ig pedig a melegfürdön belül külön kiépítették a márvány-, cin- és fakádas fürdőket, illetve a gőzfürdőt is.

A politika némileg áttételesen e fejlesztésekben is szerepet játszott. 1865-ben Füreden arra készültek, hogy Erzsébet királyné a következő évben a fürdőre látogat,²³ ezért megkezdték az Új-fürdőház felújítását. „Midőn mindezeket látja az ember, szinte felsóhajt: miért nem volt csak minden ötödik évben is egy-egy fejedelmi látogatás itt? Ez esetben már régen az európai hírneves fürdők sorában volna Balatonfüred, melynek a természet oly pazar kézzel osztá szépségeit.”²⁴ – sóhajtott fel a *Somogy* című lap tudósítója 1866-ban az építkezés láttán. A tervezett látogatás a porosz háború miatt ugyan elmaradt, ám a rendbehozatalt további építkezések követték 1869-től, melynek során elkészült az Új-fürdőházhoz toldva a mai Állami Kórház déli része, az úgynevezett „díszlak”. 1871-ben az egykori Új-fürdőház az Erzsébet-udvar nevet kapta, míg az Ó-fürdőház Klotild főhercegné (1846–1927)), József Károly Lajos főherceg (1833–1905) felesége után a Klotild-udvar néven várta vendégeit, miután azt össze is kötötték az Erzsébet-udvarral.

Sőt további építkezéseket is indokoltak Erzsébet elmaradt látogatásával: a kiegyezés előtt Füreden járó angol hölgy, Rachel Herriett Busk (1831–1907) az alábbiakat vetette papírra: „Azt remélik, hogy a császár és a császárné (az igazság kedvéért királyt és királynét kellene mondanom, mivel egy magyar sem venné a szájára az ausztriai titulusokat, a velük való érintkezésben az udvariasság megköveteli azok mellőzését), mivel új keletű

20 Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. XII 4. h. A Szent Benedek Rend Tihanyi Apátságának Levéltára. Üdülőhelyi (balatonfüredi Savanyúvízre és fürdőre vonatkozó) iratok. 1. d. Elismervények a Balatonfüreden eladott házhelyek tökéletesítéséről.

21 JALSOVICS Aladár: *i. m.* 27. p.

22 Erre nézve: KATONA Csaba: *Deák Ferenc Balatonfüreden. (Egy sétány elnevezésének anatómiája)*. In: Pannon Tükör, VIII. évf. (2003) 4. sz. 61–73. pp.

23 VÉR Eszter Virág „... egy áldott emlékeztető királyné...” Adalékok Jókai Mór mitikus Erzsébet-képének alakulásához. In: *Aetas*, XXX. évf. (2015) 1. sz. 61. p. Az elmaradt látogatás tervezetét a Szerző találta meg Bécsben: Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Hofarchiv. Oberhofmeisteramt (Sekretariat) Ihrer Majestät der Kaiserin und Königin Elisabeth, XII/26 Kart. 13. Nr. 170/866. ff. 509–517.; Nr. 179/866. f. 553.; Nr. 207/866. ff. 689–691.

24 Idézi: LÓCZY István: *Kölcsönhatások a balatoni fürdőkultúra kialakulásában, különös tekintettel a déli partra*. In: *Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék regionális tudományos tanácskozása. Kutatások a gazdasági, a társadalmi és kulturális élet szolgálatában*. Szerk. KANYAR József – TROSZT Tibor. Somogy megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Kaposvár, 1978. (Studium Historicum Simighiense 1.) 61. p.

érdeklődésükből fakadóan ismét felkeresik Magyarországot, Füredre is ellátogatnak a következő idényben, ezért a tiszteletükre egy új kurszalón fog épülni.”²⁵

1878–1879-ben aztán csakugyan orvosolták Füred legfájóbb hiányosságát, amelyre már az 1836 és 1840 között vezetett „panaszkönyvben”²⁶ is többen panaszkodtak: „...az 1878-dik évi fürdőidényre a földött sétány, az 1879-dikire pedig a Gyógyterem is elkészült. A kávécsarnok és a földött sétány már készen áll.”²⁷ Itt jutott hely olvasóteremnek, zongorateremnek, kártyaszobának, táncteremnek és ide költözött a kölcsönkönyvtár is. Ennek jelentőségével a kortársak is tisztában voltak, így Roboz István is: „Most 1879-ben készült el a pompás gyógyterem. Szóval Balatonfüred ma már mindennel el van látva, amire egy elsőrendű fürdőnek szüksége van.”²⁸

Látnivaló tehát, hogy a füredi fürdőt meghatározó fejlesztések a kiegyezés előtti években megindultak és azon átívelően fejeződtek be. Mindez pedig a pannonhalmi főapáti és a tihanyi apáti posztot betöltő személyek döntéseihez, az azok nyomán meginduló és meg nem torpanó fejlesztésekhez köthető, valamint ahhoz, amit a déli vasút Balatont érintő kiépítése jelentett, továbbá Füred vezetőinek ehhez tapadó helyzetfelismeréséhez. Így érhetett el a Savanyúvíz fürdője, részben a megfontolt, de nem politikai alapon álló, a politikához legfeljebb áttételesen köthető döntéseknek, a megindult és következetesen végrehajtott beruházásoknak, részben a szerencsés tényezők kiaknázásának köszönhetően valódi fénykorához. Az ugyanis a Füreden kifejezetten leromlott reformkori állapotokkal szemben a dualizmus éveiben köszöntött be, mint láthattuk, korántsem a vakszerencsének köszönhetően. Sokan hajlamosak ugyanis az általános idealizálás jegyében megfeledkezni arról, hogy nem a reformkor maga, hanem a korabeli Magyarországot gyökeresen megváltoztatni akaró reform gondolata volt nagyszerű, ezért mindent, amit a reformkori jelzővel látnak el, a legjobbnak gondolni. Amikor azonban a korszakot magasztalja valaki kritika nélkül, nemhogy fejet hajt a reformokat kezdeményező legjobb elmék s hazafiak előtt, hanem akaratlanul ugyan, de egyenesen megcsúfolja őket. Amikor olyan kiválóságok, mint Széchenyi István gróf (1791–1860) vagy Szemere Bertalan (1812–1869) későbbi miniszterelnök külföldre utaztak, hazatérve abban hittek, hogy egyfajta időutazás részesei is voltak: olyannak akarták látni majdan hazájukat, amilyen a korabeli nyugalom volt, azt tekintették abszolút mintának. A Monarchia révén ebbe az irányba indult Magyarország szekere.

Akad azonban olyan szegmense a füredi mindennapoknak, ahol érzékelhető volt, igaz hosszabb időtávlatban, a kiegyezés által is generált társadalmi folyamatok hatása. Ez pedig a vendégkör megváltozása. Ennek megértéséhez le kell számolni azzal a hamis fénytörésben fogant tézissel, hogy a reformkor éveiben elkötelezett hazafiak, azt követően pedig aulikus megalkuvók látogatták a fürdőt: „Éppen 1849-ben, amikor nemzetünk élethalálharcát vívta, emelkedett legmagasabbra a fürdővendégek létszáma. Akkor is voltak olyanok – mint minden nagy nemzeti megmozdulásunk idején –, akik az önző saját

25 KATONA Csaba: *Rachel Harriette Busk – Egy angol hölgy útleírása Magyarországról*. In: Fons, VII. évf. (2000) 2. sz. 297–298. pp.

26 *Balatonfüredi panaszkönyv, 1836–1840*. S. a. r. és bev. HUDI József. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2015 (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 74.)

27 JALSOVICS Aladár: *i. m.* 30. p.

28 *Balatonfüredről R. I.*, *i. m.* 205. p.

céljaikat fontosabbnak tartották a nemzeténél. Azoknak elődei, akik később, 1919-ben ugyancsak Füred kényelmes szállodáiban, penzióiban megbújva várták a Tanácsköztársaság végét [...] Tehát amikor a nemzet nagy része fájdalmában visszahúzódva siratta kivégzett vezéreit, rabságra, börtönre, akasztófára küldött fiait, voltak, akik jól érezték magukat a fürdőn. Sőt 1852-ben hálaadó lelkendezések között fogadták Füreden a szabadságharcot leverő I. Ferenc Józsefet.”²⁹

Tény, hogy a reformkori fürdőközönség soraiból mindig az utókor értékítélete alapján kiemelkedő személyiségek füredi jelenlétét szokás emlegetni, majd velük jellemezni a fürdőközönség egészét, de ez nyilvánvalóan nem helytálló megközelítés. Az megint más kérdés és részletesebb elemzést igényelne, hogy a reformok hívei sem feltétlen csak a hazáról értekezni jártak Füredre, amint azt az egyébként is „nagy étvágyú” báró Wesselényi Miklós naplójának sorai érzékeltetik: „Mind a két nap [...] áldoztam a Kaland–Venus veszélyes oltárán. Bízom, mert itt minden héten orvosi vizsgálat van, és bízom az átkozott csalfa védlapokban. Kettővel is ellátván magamat, de ezek az átkozottak újra és mindig megcsalnak. [...] már vasárnap aggodalmimat bizonyos csípés [itt: kiütés], s sajtás öregbítette.”³⁰

Meglehet tehát, sokaknak okoz csalódást, mint ahogy az is, hogy sutba kell vetni a passzív ellenállás szívdobogató, csak éppen hamis legendáját,³¹ hogy a füredi fürdő vendégköre 1849 után nem változott jelentősen. Ha megvizsgáljuk a Horváth-ház fennmaradt számadásait, s ezeken belül a házban megszállt vendégek névsorát az 1848., 1849., 1850. és 1851. évből,³² akkor világosan kiderül, hogy egyáltalán nem fedezhető fel lényeges eltérés a megszállt vendégek társadalmi státusában, eltolódás a különféle rétegeket képviselők arányában, sőt törzsvendégek is szép számmal előfordulnak. A fentebbi, éppen hogy ideológiai/politikai szemléleten alapuló, torz, leegyszerűsítő látásmódot közvetítő jó/rossz felosztás tarthatatlanságát egyetlen város, a közeli Pápa példájával érzékeltetni lehet.

Ennek lakosai közül ugyanúgy kedvelte a fürdőt az 1848–1849 után egyértelműen aulikusnak mutatkozó Pápay Miklós (1849 végén a megyehatóság pápai járásának császári–királyi főbírája) és Gyalóky Ferenc (1849–1851 között aljegyző), mint pl. Tarczy Lajos (a pápai kollégium tanára, később az Akadémia tagja) vagy az 1848-ban Pápa követévé választott, a helyi nemzetőrök parancsnokaként is fellépő későbbi alispán, Vermes Illés. Hogy a politika egyébként sem szakította szét teljesen és véglegesen egy adott település elitjét a forradalom és szabadságharc után sem, azt világosan mutatják olyan személyiségek szerepvállalásai a város és Veszprém vármegye hivatali posztjain az 1850-es évek első felében, mint Vermes Illés (1849 őszétől a pápai járás szolgabírája), idősebb Martonfalvy Elek (1849-ben helyettes szolgabíró, míg 1852-ben a város ügyvédje) vagy Mikovinyi Ignác (1848-ban Pápa főbírája, majd 1856-ban városbíró).

29 ZÁKONYI Ferenc: *i. m.* 198. p.

30 Idézi: TÓTH-BENCE Tamás: *Wesselényi Miklós úszásai a Balatonban*. In: *Füredi História*, XVI. évf. (2016) 3. sz. 13. p.

31 Erre nézve: PAP József: *A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza?* In: *Aetas*, XVIII. évf. (2003) 3–4. sz. 159–176. pp.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Megyei Levéltára. XIII. 18/25. Szentgyörgyi Horváth család iratai. A Horváth-ház T848., 1849., 1850. és 1851. évi számadása.

Ugyancsak ezt igazolja az a tény is, hogy az 1852. évi füredi fürdőlistán jelen vannak az 1848-ban igencsak aktív szerepet vállalt személyiségek is: Bezeredy Mihály (aki anyagilag támogatta a szabadságharcot), Vermes Illés, Kerkápoly Károly (1870–1873-ban pénzügyminiszter), Tarczy Lajos, idősebb Martonfalvay Elek – épp a Ferenc József látogatása által fémjelzett évben. Ugyancsak jellemző eset, hogy Pápay Miklós mint császári–királyi szolgabíró tett javaslatot 1849 októberében Pápa hivatalsszervezeti átalakítására s ennek során bírónak javasolta Mikovinyi Ignácot.³³ Érdemes hosszabban citálni Pap József gondolatait: „Ha fenn akarták tartani a közigazgatási munka folyamatosságát, akkor szükségük volt a megfelelő szakértelemmel és a nélkülözhetetlen helyi tapasztalatokkal rendelkező, politikailag gyakran megbízhatatlannak tartott emberekre. Véleményünk szerint az állami adminisztráció erre a korszakra már olyan fejlődési fázisba jutott, amikor a szolgálatvállalás függetlenné vált a politikai állásfoglalástól. Fő cél az államapparátus oldaláról a szakszerű munka folyamatossága volt, s ezt nem lehetett alkalmi tisztviselőkkel biztosítani. A több politikai átalakulást megélt hivatalnokok így tudtak munkát vállalni mind az abszolutista, mind az alkotmányos időszakban”³⁴

Az tehát, hogy a fent felsoroltak szűk három évvel az 1848–1849. évi szabadságharc leverése után a nem éppen olcsó áraitól nevezetes Füreden időztek, egyébként pedig felelős pozíciókat töltöttek be, erősen árnyalja azt a romantikus elképzelést, hogy ezekben az években az ország egésze a teljes elnyomatás és keserűség igáját nyögte. A kétségtelenül nehéz politikai helyzetben is a maga medrében folyt tovább a mindennapi élet, láthatóan a forradalmi eseményekben erőteljesen „kompromittálódott” személyek tekintélyes hányada számára is.

A balatonfüredi fürdőlisták adatai ugyanakkor egyértelműen mutatják, hogy hosszabb távon, a századfordulóra, de a XX. század elejére mindenképp, a füredi fürdőközönség mégis átalakult.³⁵ Vagyis egy, mégoly jelentős politikai eseménysor (1848–1849 forradalmi fellángolása) rövid távon is alig, ám egy másik, a távlatokat tekintve is működőképes kompromisszum (a kiegyezés) hosszabb távon is éreztette hatását. A korábban jellemző regionális arculat ugyanis fokozatosan elhalványodott, még ha nem is tűnt el egészen. Pest-Buda (Budapest) ugyanúgy a legtöbb vendéget adta a XX. század első éveiben is, mint korábban, ám a századelőre a fürdő jellemzően a városlakó kereskedők, iparvállalkozók, értelmiségiek, hivatalnokok, leegyszerűsítve a polgárság fürdőjévé lett, míg a környékbeli vidéki birtokos réteg mind kisebb létszámban bukkant fel. Ennek a változásnak az egyik oka pedig nem más, mint a társadalom egészében bekövetkezett változás, amelynek során a volt vezető réteg, a nemesség, mindinkább veszített társadalmi, gazdasági stb. pozícióiból, helyettük pedig a vállalkozó, hivatalviselő modern polgárság vált fokozatosan a társadalom meghatározó erejévé. Ezzel összefüggésben nem szabad

33 „Pápáról igen szép útja van Balatonfürednek” Adatok a reform- és dualizmus-kori pápai polgárság mentalitásához. Pápa, 2002. (Lapok Pápa történetéről, 4–5. Panniculus ser. C. no. 149–150.) 360. p.

34 PAP József: *A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „paszszív ellenállás”. Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elitjének története, 1844–1853.* In: *Aetas*, XIII. évf. (1998) 2–3. sz. 176. p.

35 A fürdőlisták alapján a fürdővendégek összetételének elemzésére nézve: KATONA Csaba: *Füred és vendégei.* In: *Uő: A magyar beau monde. Esszék és tanulmányok Balatonfüred múltjából.* Szerk. KATONA Csaba – TÓBIÁS Krisztián. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2016. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 76.) 31–75. pp. (különösen 69–71. pp).

elfeledkezni a mentális tényezőről sem. A fürdő egyre inkább a polgárság igényeinek felelt meg, ami nem kétséges, hogy határozott törekvés eredménye is volt. Idézzük Orzovenszky Károly fürdőorvost: „Hogy B.Füredet azon színvonalra emeljük, melyet az előhaladt polgárisultság, finomult izlés, és életmód igényel, errenézve élénken meg vagyunk győződve: hogy a létező gyógyerőket fokozni, a kényelem és társalmi átalakulás kívánalmainak megfelelni legelső feladatunk.”³⁶ A polgárosulás, polgárrá válás folyamata nem csupán az eszközökben, lehetőségekben, a városok növekvő népességében, de a mentalitásban is rejtett (a nagy alapterületű, ám falusias, tanyarendszerrel övezett, paraszti többségű Hódmezővásárhely például nem adott több vendéget Fürednek a századelőn, mint a XIX. század derekán). A polgári öntudat pedig annyiban kötődött területekhez, amennyiben adott országész várososodottsága, illetve településeinek városiasodottsága előrehaladott volt. Ebben a tekintetben a Dunántúl korántsem volt olyan monopóliumhelyzetben, mint a vasút megjelenése (1861) előtt a közlekedés tekintetében. A konszolidált anyagi háttér és a polgári szemlélet együttes létét igazolja az olyan városok lakóinak nagyobb számban feltűnése Füreden, mint Nagyvárad, Kassa, Kolozsvár, Szabadka, Zombor, Eszék, Szeged, Temesvár, Arad, Debrecen. Itt fontos újra hangsúlyozni a korábban nem létező, polgári értelemben vett szabadidő összefüggését is a fürdőélettel. Petneki Áron pontosan fogalmazta meg ennek lényegét: „A fürdővendégek összetételének vizsgálata azt bizonyítja, hogy elsősorban azok tudtak nyáron üdülni, akik anyagilag többé-kevésbé függetlenek, ill. munkájuk nem köti őket bizonyos szezonhoz.”³⁷ A pihenésre, kikapcsolódásra szánt időt a városi polgárság igénye alakította ki. A folyamatos, állandó munka, amelyet a mezőgazdasági jellegű munkálatokkal ellentétben az időjárás, az agrárterminusok kötöttsége nem befolyásolt, tudatosan kialakított szabadidőt teremtett meg, amely szinte természetesen esett egybe a kellemesen meleg nyárral. A városi, polgári rétegek fürdői térnyerését igazolja közvetetten az is, hogy augusztus elveszítette korábbi utóidény jellegét. Az Anna-bál eredendően idényzáró bár volt, mert a fürdői közönséget korábban domináló birtokos nemességnek július után vissza kellett térnie birtokára az aratási munkálatok végett.

1867-ben a képzeletbeli kráter mélyéről, Füredről nézve tehát a kiegyezés körvonalai még csak halványan, bizonytalan kontúrokkal tünedeztek fel a távolban. Az optikát az idő csiszolta élesebbé. A kiegyezés nyomán megerősödő nagyarányú társadalmi, politikai, gazdasági átalakulás, amely utat nyitott a polgári állam keretein belül a szabad kapitalista versenynek, átalakította a társadalmat is és ez tükröződött a füredi vendégek névsorában. Ezt tekintetbe véve aligha lehet megkerülni annak taglalását, hogy ha nem a nemzeti érzület ködfátylába burkolózva tekintünk a kiegyezésre, óriási jelentőséget kell tulajdonítani neki mint a modern polgári állam bölcsőjének.³⁸ E kivételes történelmi

36 ORZOVENSZKY Károly: *Orvosi jelentés 1856-ki Balaton-Füredi fürdő-évszokról*. Pest, 1857. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred.

37 PETNEKI ÁRON: *A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében*. In: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve, 1982. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 150. p.

38 A kiegyezés sokrétű megközelítésére lásd a Magyar Tudomány folyóirat 178. évfolyamának ez év végén megjelenő 12. számát.

pillanatban Magyarország nem valami ellenében, hanem egy nagy egész részeként sikerrel pozícionálta önmagát. A „kiegyenlítés” ugyanis nyilvánvalóan nem pusztán jogi aktus és főleg nem csak erkölcsi elégtétel volt. Hanem a jogegyenlőségen alapuló, a rendi eredetű kiváltságokat felszámoló, a másként kanonizált és eltérő hagyományok szabdalta jogviszonyok között élő területeket az egység irányába terelő, a kormányzat szerepét minden más fölébe emelő, a kapitalista, polgári, liberális állam megteremtésére tett, birodalmi keretek között kibontakozó határozott, és sikeresnek bizonyuló modernizációs kísérlet. A Monarchia létrejötté így, dacára a régi világ egyes – bár többnyire megváltozott tartalommal bíró – maradványainak (jogkövetkezmények nélküli nemesi címek pl.) lezárta Magyarország feudális korszakát és betetőzte azt a folyamatot, amely a reformkorban vette kezdetét, 1848–1849-ben a nemzeti függetlenség víziójával felvértezve megvalósulni, majd a forradalom és szabadságharc bukását követően megtörni látszott, ám az abszolutisztikus berendezkedés keretei között is folytatódott, majd 1867-ben „csupán” kiteljesedett.